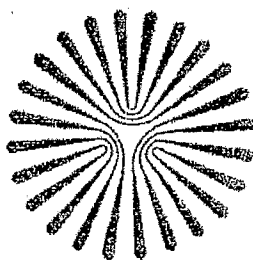

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٣٩١/١٤

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

گروه علمی علوم تربیتی

عنوان پایان نامه:

نقش و جایگاه فلسفه تربیتی حج در جامعه امروز

استاد راهنما:

دکتر سعید خرم رویی

استاد مشاور:

دکتر عیسی ابراهیم زاده

نگارش:

محمد جعفر رضایی

کتابخانه مرکزی
تاسیس ۱۳۵۷

بهمن ۱۳۸۸

۱۳۹۱۱۹

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

گروه علمی علوم تربیتی

عنوان پایان نامه:

نقش و جایگاه فلسفه تربیتی حج در جامعه امروز

استاد راهنما:

دکتر سعید خرم رویی

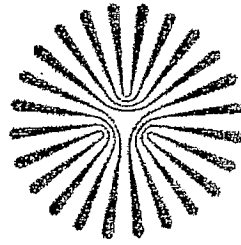
استاد مشاور:

دکتر عیسی ابراهیم زاده

نگارش:

محمد جعفر رضایی

بهمن ۱۳۸۸

دانشگاه پیام نور همدان

بسمه تعالی

تصویب پایان نامه

پایان نامه تحت عنوان نقش و جایگاه فلسفه تربیتی حج در جامعه امروز که در مرکز همدان تهیه و به هیات داوران ارائه گردیده است مورد تایید می باشد. تاریخ دفاع: ۱۳۸۸/۱۱/۱۵
نمره: ۱۸ درجه ارزشیابی: **عالی**

اعضای هیات داوران:

<u>نام و نام خانوادگی</u>	<u>هیات داوران</u>	<u>مرتبه علمی</u>	<u>امضاء</u>
۱- دکتر سعید خرم رویی	استاد راهنما	استادیار	
۲- دکتر عیسی ابراهیم زاده	استاد مشاور	دانشیار	
۳- دکتر سید محمد شبیری	داور داخلی	استادیار	
۴- دکتر یحیی معروفی	داور خارجی	استادیار	
۵- دکتر منصور خوشخویی	نماینده گروه علمی	استادیار	
۶- دکتر عباس امینی منش	نماینده تحصیلات تکمیلی	استادیار	

اهدائیه

تقدیم به مادر و همسرم به خاطر تحمل دوری و سختی، عشق و حمایتشان در انجام دادن رساله و تقدیم
به یگانه فرزندم محدثه.

سپاسگزاری

از راهنمایان استاد ارجمند، جناب آقای دکتر سعید خرم رویی، که راهنمایی اینجانب را در تهیه و تدوین پایان نامه به عهده داشته اند نهایت سپاسگزاری می شود.

همچنین از استاد گرانقدر، جناب آقای دکتر عیسی ابراهیم زاده که به عنوان استاد مشاور نهایت کمک و همکاری را داشته اند تشکر و قدردانی به عمل می آید.

چکیده

این تحقیق سعی دارد به شیوه ای تبیینی موضوع نقش و جایگاه فلسفه تربیتی حج در جامعه امروز را مورد تحلیل و بررسی قرار دهد. هدف پژوهش شناخت نقش و جایگاه تربیتی حج در جامعه امروز می باشد. در این رساله نقش حج در ایجاد و تقویت حسن تفاهم و همدلی اجتماعی و همچنین نقش مناسب حج در کسب فضایل و دوری از رذایل اخلاقی مورد بررسی قرار گرفته است که از طریق استخراج و بررسی اندیشه ها، آیات و روایات معصومین (ع)، افکار و آراء علمای تربیتی استفاده گردیده است. با توجه به اینکه در این پایان نامه با داده های غیر مقداری یا غیر عددی روبرو هستیم و نیز از آنجائیکه تلاش محقق برای گردآوری اطلاعات از طریق کتب و اسناد موجود صورت گرفته است از اینرو روش تحقیق در این پژوهش با توجه به موضوع تحقیق و نیز اهداف مطرح شده، روش تحقیق کیفی کتابخانه ای می باشد که با استفاده از شیوه فیش برداری از منابع دست اول و دوم انجام گرفته است. در این پایان نامه با ابعاد گوناگون فردی و اجتماعی حج آشنا شده و مهمترین عوامل موثر بر کسب فضائل اخلاقی و مهمترین عوامل موثر در دوری از رذایل اخلاقی در انسان حج گزار مورد تحلیل قرار می گیرند.

واژگان کلیدی: تربیت، فلسفه، حج، جامعه

فهرست مطالب	صفحه
فصل اول: کلیات	۱
۱-۱ مقدمه	۲
۲-۱ بیان مسئله	۳
۳-۱ اهداف و سوالات	۵
۴-۱ چه کاربردهایی از انجام این تحقیق متصور است؟	۵
۵-۱ استفاده کنندگان از نتیجه پایان نامه	۶
۶-۱ جنبه جدید بودن و نوآوری طرح در چیست؟	۶
۷-۱ ضرورت و اهمیت انجام تحقیق	۶
۸-۱ آشنایی با مفاهیم محتوایی حج	۷
۹-۱ آشنایی با اصطلاحات رایج در مناسک حج	۱۳
فصل دوم: ادبیات و پیشینه تحقیق	۱۷
۱-۲ ادبیات تحقیق	۱۸
۱-۱-۲ تاریخچه حج	۱۸
۱-۱-۱-۲ سابقه تاریخی مکه و حج و مناسک آن	۱۸
۲-۱-۱-۲ حج آدم (ع)	۲۱
۳-۱-۱-۲ حج فرشتگان	۲۲
۴-۱-۱-۲ حج ابراهیم (ع)	۲۲
۵-۱-۱-۲ حج پیامبران (ع)	۲۳
۶-۱-۱-۲ حج پیامبر اکرم (ص)	۲۳
۲-۱-۲ تفاوت حج با دیگر عبادات	۲۴
۳-۱-۲ حج در قرآن و روایات	۲۶
۴-۱-۲ سیری در آیات حج	۲۷

- ۳۰ ۵-۱-۲ محتوای آیات حج
- ۳۶ ۶-۱-۲ حج در سنت
- ۳۷ ۷-۱-۲ محتوی احادیث حج
- ۳۸ ۸-۱-۲ ابعاد اخلاقی - تربیتی حج از دیدگاه ائمه اطهار
- ۳۸ ۱-۸-۱-۲ حج از دیدگاه پیامبر گرامی (ص)
- ۴۴ ۲-۸-۱-۲ حج از دیدگاه حضرت علی (ع)
- ۴۸ ۳-۸-۱-۲ حج از دیدگاه حضرت زهرا (ع)
- ۴۸ ۴-۸-۱-۲ حج از دیدگاه امام حسین (ع)
- ۴۹ ۵-۸-۱-۲ حج از دیدگاه امام سجاد (ع)
- ۵۰ ۶-۸-۱-۲ حج از دیدگاه امام صادق (ع)
- ۵۲ ۹-۱-۲ حج یک نظام تربیتی متعالی
- ۵۵ ۱-۹-۱-۲ اهداف
- ۸۸ ۲-۹-۱-۲ مخاطب (حاجی):
- ۹۱ ۳-۹-۱-۲ محتوی
- ۱۱۷ ۴-۹-۱-۲ سازمان:
- ۱۲۰ ۵-۹-۱-۲ ارائه
- ۱۲۰ ۶-۹-۱-۲ ارزشیابی
- ۱۲۲ ۱۰-۱-۲ تهذیب نفس در حج و آمادگی روح
- ۱۲۳ ۱۱-۱-۲ آثار فردی حج
- ۱۳۱ ۱۲-۱-۲ آثار اجتماعی حج
- ۱۳۸ ۱۳-۱-۲ نقش و جایگاه تربیتی مواقف حج در انسان
- ۱۳۸ ۱-۱۳-۱-۲ نقش تربیتی خانه کعبه در انسان حج گزار
- ۱۴۰ ۲-۱۳-۱-۲ نقش تربیتی حجرالاسود در انسان حج گزار

- ۱۴۲.....۲-۱-۱۳-۳ نقش تربیتی تلبیه گفتن در انسان حج گزار.....
- ۱۴۳.....۲-۱-۱۳-۴ نقش تربیتی سعی بین صفا و مروه در انسان حج گزار.....
- ۱۴۷.....۲-۱-۱۳-۵ نقش تربیتی سرزمین عرفات در انسان حج گزار.....
- ۱۵۰.....۲-۱-۱۳-۶ نقش تربیتی مشعر الحرام در انسان حج گزار.....
- ۱۵۱.....۲-۱-۱۳-۷ نقش تربیتی وقوف شبانه مشعر در انسان حج گزار.....
- ۱۵۳.....۲-۱-۱۳-۸ نقش تربیتی سرزمین منی در انسان حج گزار.....
- ۱۵۷.....۲-۱-۱۳-۹ نقش تربیتی رمی جمرات، (نماد براهت) در انسان حج گزار.....
- ۱۶۱.....۲-۱-۱۳-۱۰ قربانی در منا و نقش تربیتی آن در انسان حج گزار.....
- ۱۶۶.....۲-۱-۱۳-۱۱ حلق و تقصیر و نقش تربیتی آن در انسان حج گزار.....
- ۱۶۷.....۲-۲-۲ پیشینه تحقیق.....
- ۱۶۷.....۲-۲-۱ کتابها.....
- ۱۷۴.....۲-۲-۲ پایان نامه ها.....
- ۱۷۷.....فصل سوم: روش شناسی تحقیق.....
- ۱۷۸.....۳-۱ روش انجام تحقیق.....
- ۱۷۸.....۳-۲ جامعه آماری.....
- ۱۷۸.....۳-۳ روش نمونه گیری.....
- ۱۷۸.....۳-۴ ابزار جمع آوری اطلاعات.....
- ۱۷۹.....۳-۵ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....
- ۱۸۰.....فصل چهارم: یافته های تحقیق.....
- ۱۸۱.....۴-۱ سؤال ۱.....
- ۱۸۳.....۴-۲ سؤال ۲.....
- ۱۸۴.....۴-۳ سؤال ۳.....
- ۱۸۵.....۴-۴ عوامل مؤثر در ایجاد و تقویت حسن تفاهم و هم دلی اجتماعی.....

۱۸۶	۱-۴-۴ تحکیم وحدت بین مسلمانان
۱۸۶	۲-۴-۴ اهتمام به امور مسلمین
۱۸۶	۳-۴-۴ مشورت و ارتباط فرهنگی
۱۸۶	۴-۴-۴ اجرای امر به معروف و نهی از منکر
۱۸۷	۵-۴ عوامل مؤثر در کسب فضایل اخلاقی انسان حج گزار
۱۸۹	۶-۴ عوامل مؤثر در پرهیز از رذائل اخلاقی انسان حج گزار
۱۹۵	فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری
۱۹۶	۱-۵ حج و جنبه های عالی رشد
۱۹۶	۱-۱-۵ پرورش حقیقت جویی در سفر تربیتی حج
۱۹۷	۲-۱-۵ پرورش حس خداجویی در سفر تربیتی حج
۱۹۹	۳-۱-۵ پرورش فضیلت جویی در سفر تربیتی حج
۲۰۱	۴-۱-۵ پرورش گرایش به کمال جویی در سفر تربیتی حج
۲۰۲	۵-۱-۵ رهایی از خود محوری و پرورش روحیه تعاون
۲۰۴	محدودیت های تحقیق
۲۰۵	پیشنهاداتی برای پژوهشگران آینده
۲۰۷	منابع فارسی
۲۱۲	منابع عربی

صفحه	فهرست جداول و نمودارها
۶۳	جدول شماره ۱-۲
۷۴	جدول شماره ۲-۲
۸۷	جدول شماره ۳-۲
۴۱	نمودار شماره ۱-۲
۴۳	نمودار شماره ۲-۲
۴۷	نمودار شماره ۳-۲
۵۳	نمودار شماره ۴-۲
۶۰	نمودار شماره ۵-۲
۷۳	نمودار شماره ۶-۲
۸۶	نمودار شماره ۷-۲
۱۱۹	نمودار شماره ۸-۲
۱۳۳	نمودار شماره ۹-۲

فصل اول

کلیات

۱-۱ مقدمه

حج فریضه‌ای است مهم و دارای ویژگی‌ها و ابعاد گوناگون فردی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، تربیتی، اقتصادی و ... که اگر حج‌گزاران به این ابعاد توجه کنند و با آگاهی و بصیرت در این راه قدم بگذارند، دست آوردهای فراوانی برای آن‌ها در پی خواهد داشت.

از جمله این دست‌آوردها، پالایش روح و پاک شدن از آلودگی‌های روحی و اخلاقی است که زائر عارف با دست‌یابی به آن، می‌تواند در مسیر کمال انسانی سیر کند و خود را به خداوند نزدیک سازد و از روحی لطیف و عرفانی برخوردار شود در نتیجه بهشت و رضوان الهی را به عنوان پاداش دریافت نماید.

ره‌آورد دیگر سفر حج آشنایی با تاریخ اسلام و اماکن و آثار اسلامی مکه و مدینه، یادگار پیامبر(ص) و ائمه معصومین(ع) است که میان ما و صدر اسلام پیوند برقرار می‌کند. دست آورد دیگر این سفر آشنایی با سایر مسلمانان، از ملیت‌ها و اقوام گوناگونی است که از راه‌های دور و نزدیک برای انجام فریضه الهی به حج می‌آیند و حاجی در مسجدالحرام، مسجد النبی و در کوچه و خیابان و در مشاعر با آنان ارتباط و تعامل عاطفی برقرار می‌سازد و در نتیجه به هم‌دلی و همکاری دست می‌یابد. در حج است که انسان به فضایل اخلاقی نزدیک و از رذایل اخلاقی دور می‌شود.

اهدافی که به آن اشاره شد، به اندازه‌ای مهم و حساس است که باید از ماه‌ها پیش از تشریف حاجیان به حج، برای دست‌یابی به آن برنامه‌ریزی نمود، از یک سو حاجیان باید به معلومات لازم دست پیدا کنند و از سوی دیگر آمادگی روحی و اخلاقی پیدا کنند تا در این سفر معنوی- تربیتی بتوانند درس خودسازی آموخته و زمینه‌ساز تکامل و تعالی خویش باشند. نویسندگان و اندیشمندان هرکدام به سهم خود کوشیده‌اند تا مسلمانان را با ابعاد گوناگون حج آشنا کنند و راه را برای بهره‌وری بیشتر آنان هموار سازند. بعضی مناسک حج را نوشته‌اند تا مردم را در مسیر صحیح و درست انجام دادن اعمال یاری کنند و بعضی

دیگر به بیان اسرار و معارف این مناسک نورانی پرداخته‌اند تا تشنگان معارف اسلامی را سیراب و آن‌ها را در پیمودن مسیر کمال راهنمایی کنند. این رساله نیز به بررسی فلسفه تربیتی حج پرداخته است تا خوانندگان و حج‌گزاران بتوانند با بصیرت و معرفت در این مسیر طی طریق کنند.

۲-۱ بیان مسئله

حج، پررمز و رازترین عبادات و نمادی‌ترین محفل دیدار خالق و مخلوق است. حج شکوهمندترین سیر الی الله است که با دل‌کندن بندگاه منخلص خدا از همه تعلقات دنیوی شروع می‌شود و تا دیدار یار ادامه می‌یابد. حج موجب تقویت ارتباط فرهنگی بین مسلمانان و تربیت اخلاقی ایشان می‌شود. پیام حج پیام آزادگی (انسان فطرتاً آزادی‌جو است و می‌خواهد خود را از قیودات مادی رها کند) و رهایی است و باعث تهذیب نفس و رها شدن از غیر و بندگی خدا می‌باشد. می‌توان از حج درس‌های زیادی آموخت از جمله:

۱- کسب معرفت و شناخت خود

۲- رهایی از تعلقات دنیوی

۳- کبرزدایی

حج اسرار و ابعاد مختلف عرفانی، تربیتی، اجتماعی و فرهنگی دارد؛ از جمله: فروتنی و تواضع، تقویت سلامت معنوی و یادآوری آخرت. حج زمینه‌ای است برای تحصیل علم زندگی و حسن معاشرت و تحکیم مبانی اخلاق در عمل. در این تحقیق از بُعد تربیتی به حج نگاه می‌شود و می‌توان آن را از چند بعد مورد توجه قرار داد، که آیا مناسک حج تأثیر تربیتی بر حج‌گزاران دارد؟

۱- صفای درون و تزکیه نفس (شناخت خود)

حج کانون معارف الهی است و سیر و سلوک باطنی و سفر معنوی که با سیر بیرونی و آفاق انفس توأم گردیده و ره‌آورد آن معرفت و کمال معنوی و انسانی است. در اینجا است که انسان خود را می‌شناسد که اصل تعلیم و تربیت انجام گرفته است و در نتیجه انسان به خود احترام می‌گذارد و موجب احترام به دیگران نیز می‌شود. انسانی که از سفر حج باز می‌گردد متحول می‌شود و در بستر جامعه موجب ارتقای سطح فکری و اجتماعی خود و دیگران می‌شود.

۲- تواضع و فروتنی:

تواضع و فروتنی واقعی و خالصانه در محضر خدای بلند مرتبه، یکی از اهداف حج است. امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: "و بر شما واجب کرد حج خانه خود را ... و آن را نشانه فروتنی مردم در پیشگاه عظمتش و تسلیم و پذیرش آنان نسبت به عزت و بزرگی اش قرار داد" (نهج البلاغه، خطبه ۱)

۳- شناخت خدا:

حکمت و فلسفه اصلی حج، توحید و معرفه الله است. توحید و شناخت خدا مهم‌ترین وظیفه انسان است. در حج باید بر معرفت و شناخت خود نسبت به پروردگار و ربوبیت او فزونی بخشید. حکمت اصلی حج توحیدمی‌باشد که با عمل دقیق به دستورات عبادی آن حاصل می‌شود. در مراتب معنوی حج، که سرمایه حیات جاودانه است و انسان را به افق توحید و تنزیه نزدیک می‌نماید؛ حاصل نخواهد شد، مگر آنکه دستورات عبادی حج، به طور شایسته و مو به مو عمل شود.

۱-۳ اهداف و سوالات

هدف کلی

شناخت آثار و نتایج تربیت فردی و اجتماعی حج،

اهداف جزئی

- ۱- شناخت نقش حج در ایجاد حسن تفاهم و هم‌دلی اجتماعی در انسان.
- ۲- شناخت تأثیرگذاری مناسک حج در کسب فضائل اخلاقی در انسان.
- ۳- شناخت تأثیرگذاری مناسک حج در پرهیز از رذائل اخلاقی انسان،

سؤال اصلی

آثار و نتایج تربیت فردی و اجتماعی حج چیست؟

سؤال‌های جزئی

- ۱- عوامل مؤثر در ایجاد و تقویت حسن تفاهم و هم‌دلی اجتماعی انسان حج‌گزار کدامند؟
- ۲- عوامل مؤثر در کسب فضائل اخلاقی انسان حج‌گزار کدامند؟
- ۳- عوامل مؤثر در پرهیز از رذائل اخلاقی در انسان حج‌گزار کدامند؟

۱-۴ چه کاربردهایی از انجام این تحقیق متصور است؟

این تحقیق می‌تواند موجب پدیداری نگاهی نوین از سوی روحانیون، مدیران، دست‌اندرکاران و متولیان حج گردیده و بار تربیتی حج را که در بیان امام راحل (ره) به عنوان کنگره عظیم حج است بیشتر کرده و

بهره وری صحیح از این اجتماع عظیم صورت گیرد. در استفاده صحیح و تربیتی از حج است که می توان هر حاجی و حج گزار را سفیری تربیتی به نقاط مختلف اعزام کند.

۱-۵ استفاده کنندگان از نتیجه پایان نامه

نتایج این تحقیق در مؤسسات آموزشی مانند وزارت آموزش و پرورش، آموزش عالی و سازمان حج و زیارت به ویژه ستاد عمره ی دانشجویی و دانش آموزی، حوزه های علمیه و کلیه دست اندرکاران امور حج و زیارت قابل بهره برداری است.

۱-۶ جنبه جدید بودن و نوآوری طرح در چیست؟

این طرح به نوبه خود یک طرح نو می باشد چون براساس بررسی های صورت گرفته تاکنون کتابی مستقل و تحقیقی جامع با جهت گیری خاص به خصوص فلسفه تربیتی حج در ارتباط با آثار تربیتی حج در زندگی انسان تدوین نشده است لذا این تحقیق جنبه جدید بودن و نوآوری دارد.

۱-۷ ضرورت و اهمیت انجام تحقیق

منابع و مأخذ موجود که مورد بررسی قرار گرفته اغلب کلی بوده به طوری که بخشی را به مسئله تربیتی حج اختصاص داده اند. در بین کتب و مقالات و پایان نامه ها آنهایی که با مفهوم «حج» تدوین شده اند روش کار خود را براساس روش متداول کتب اعتقادی قرار داده اند که بیشتر در حوزه های تعریفی مفاهیم و مراحل و فضیلت و حقیقت حج وارد شده اند و کمتر به آثار فلسفه تربیتی حج عنایت داشته اند.

۸-۱ آشنایی با مفاهیم محتوایی حج

حج:

علامه دهخدا در لغت‌نامه خویش جلد ۱۷ حج را زیارت خانه خدا با شرایط معلوم و یا قصد کردن طواف بیت الله با شرایط معلومه ذکر نموده است. در فصلنامه میقات حج (۱۳۸۶: ۶) حج در لغت به معنی قصد کردن، در عرف شرع به معنی قصد کعبه نمودن به هدف تقرب به خدای تعالی، با انجام اعمال خاص در زمان و مکان خاص است. شریعتی (۱۳۷۳: ۳). نیز حج را آهنگ، یعنی حرکت و جهت حرکت، قصد و رفتن به سوی کسی و جایی دانسته است در نهایت حج یعنی آهنگ کردن، آهنگ کردن چیزی، قصد کردن. نردد. آمد و شد کردن با کسی. قصد طواف کردن به نیت عبادت است.

حاجی:

حاجی به کسی اطلاق می‌شود که به مناسک حج برسد و اعمال آن را برای قضای فرمان خدا انجام می‌دهد (عباسی داکانی، ۱۳۸۷: ۱۴).

فلسفه:

اصل این کلمه یونانی و مرکب از دو جزء است فیلوسس به معنی دوست و دوستدار و سوفیا به معنی حکمت علم به حقایق موجودات به اندازه توانایی بشر (دهخدا، ج ۳۴: ۱۷۸). فلسفه^۱ به معنی اندیشیدن درباره اندیشیدن است (مورتون، ۱۳۸۱: ۲۴).

تربیت:

تربیت^۲ در لغت به معنی نشو و نما دادن، زیاد کردن، برکشیدن و مرغوب یا قیمتی ساختن است (شکوهی، ۱۳۷۰: ۲). صفوی نیز تربیت را پرورش و عبارت از تمام کنش‌ها و اثرات و راه‌ها و روش‌هایی معرفی می‌کند که برای رشد و تکامل توانایی‌های مغزی، معرفتی و همچنین مهارت‌ها، نگرش‌ها و رفتار انسان به کار می‌روند (۱۳۸۰: ۱۱)، البته به طریقی که شخصیت انسان را تا حد ممکن تعالی بخشد و یکی از ارزش‌های مثبت جامعه‌ای که در آن زیست می‌کند باشد.

تقوا:

این کلمه از ریشه وقی به معنای حفظ، صیانت، نگهداری گرفته شده است. تقوا یعنی خود را محفوظ نگاه داشتن و خودداری کردن و متقین یعنی کسانی که خود نگاه‌دار هستند (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، زیر نظر اعرافی، ۱۳۸۵: ۴۸). تقوا عبارت از آن است که نفس تحت محافظت قرار بگیرد تا به ارتکاب گناه یا خطا دچار نگردد.

اجتماع (جامعه):

اجتماع به گروهی از مردم اطلاق می‌شود که در یک منطقه جغرافیایی معین زندگی می‌کنند، در یک فرهنگ و شیوه زندگی مشترک سهمیند، می‌دانند که از یک نوع وحدتی برخوردارند و می‌توانند هدف‌هایشان را به گونه دسته جمعی تعقیب کنند. (کوئن، ۱۳۷۷: ۲۲۹)